
Natya Shastra Chapter 8

नाट्यशास्त्रम् अध्यायः ८

Document Information

Text title : naaTyashaastra adhyaaya 8

File name : natya08.itx

Category : nATyashAstra, major_works, bharata

Location : doc_z_misc_major_works

Author : Sage Bharata

Transliterated by : dpadmakar at hotmail.com

Proofread by : dpadmakar at hotmail.com

Latest update : August 22, 2020

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

March 24, 2024

sanskritdocuments.org

నాట్యశాస్త్రమ్ అధ్యాయః ౮

॥ శ్రీరస్తు ॥

భరతమునిప్రణీతం నాట్యశాస్త్రమ్

అష్టమోఽధ్యాయః

ఋషయః ఊచుః ।

భావానాం చ రసాం చ సముత్థానం యథాక్రమమ్ ।

త్వత్ప్రసాదాచ్ఛృతం సర్వమిచ్ఛామో వేదితుం పునః ॥ ౧ ॥

నాట్యే కతివిధః కార్యః తజ్జైరభినయక్రమః ।

కతం వాభినయో హ్యేష కతిభేదస్తు కీర్తితః ॥ ౨ ॥

సర్వమేతద్యథాతత్త్వం కథయస్వ మహామునే ।

యో యథాభినయో యస్మిన్ యోక్తవ్యః సిద్ధిమిచ్ఛతా ॥ ౩ ॥

తేషాం తు వచనం శ్రుత్వా మునీనాం భరతో మునిః ।

ప్రత్యువాచ పునర్వాక్యం చతురోఽభినయాన్ ప్రతి ॥ ౪ ॥

అహం వః కథయిష్యామి నిఖిలేన తపోధనాః ।

యస్మాదభినయో హ్యేష విధివత్ సముదాహృతమ్ ॥ ౫ ॥

యదుక్తం చత్వారోఽభినయ ఇతి తాన్ వర్ణయిష్యామః । అత్రాహ - అభినయ ఇతి కస్మాత్ । అత్రోచ్యతే - అభీత్యుపసర్గః ణీఞ్ ఇతి ప్రాపణ్డార్థకో ధాతుః । అస్యాభినీత్యేవం వ్యవస్థితస్య ఏరజిత్యచ్చృత్యత్యయాస్తస్యాభినయ ఇత్యేవం రూపం సిద్ధమ్ । ఏతచ్చ ధాత్వర్థానువచనేనావధార్యం భవతి ।

అత్ర శ్లోకౌ -

అభిపూర్వస్తు ణీఞ్ ధాతురాభిముఖ్యార్థనిర్ణయే ।

యస్మాత్పదార్థాన్నయతి తస్మాదభినయః స్మృతః ॥ ౬ ॥

విభావయతి యస్మాచ్చ నానార్థాన్ హి ప్రయోగతః ।

శాఖాఙ్గోపాఙ్గసంయుక్తస్తస్మాదభినయః స్మృతః ॥ ౭ ॥

చతుర్విధశ్చైవ భవేన్నాట్యస్యాభినయో ద్విజాః ।
 అనేకభేదవాచూయం నాట్యం హ్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితమ్ ॥ ౮॥
 ఆఙ్గికో వాచికశ్చైవ హ్యహార్యః సాత్త్వికస్తథా ।
 జ్ఞేయస్త్యభినయో విప్రాః చతుర్థా పరికల్పితః ॥ ౯॥
 సాత్త్వికః పూర్వముక్తస్తు భావైశ్చ సహితో మయా ।
 అఙ్గాభినయమేవాదౌ గదతో మే నిబోధత ॥ ౧౦॥
 త్రివిధస్త్యాఙ్గికో ద్వేన్నయః శారీరో ముఖజస్తథా ।
 తథా చేష్టాకృతశ్చైవ శాఖాఙ్గోపాఙ్గసంయుతః ॥ ౧౧॥
 శిరోహస్తకటీదక్షః పార్శ్వపాదసమన్వితః ।
 అఙ్గప్రత్యఙ్గసంయుక్తః షడఙ్గో నాట్యసంగ్రహః ॥ ౧౨॥
 తస్య శిరోహస్తోరఃపార్శ్వకటీపాదతః షడఙ్గాని ।
 నేత్రభ్రూనాసాధరకపోలచిబుకాన్యూపాఙ్గాని ॥ ౧౩॥
 అస్య శాఖా చ నృత్రం చ తథైవాఙ్కర ఏవ చ ।
 వస్తూన్యభినయస్యేహ విజ్ఞేయాని ప్రయోక్తుభిః ॥ ౧౪॥
 ఆఙ్గికస్తు భవేచ్ఛాఖా హ్యఙ్కరః సూచనా భవేత్ ।
 అఙ్గహారవినిష్పన్నం నృత్రం తు కరణాశ్రయమ్ ॥ ౧౫॥
 ముఖజేఽభినయే విప్రా! నానాభావరసాశ్రయే ।
 శిరసః ప్రథమం కర్మ గదతో మే నిబోధత ॥ ౧౬॥
 ఆకమ్పితం కమ్పితం చ ధూతం విధుతమేవ చ ।
 పరివాహితమాధూతమవధూతం తథాఙ్గితమ్ ॥ ౧౭॥
 నిహఙ్గితం పరావృత్తముత్క్షిప్తం చాప్యధోగతమ్ ।
 లోలితం వైవ విజ్ఞేయం త్రయోదశవిధం శిరః ॥ ౧౮॥
 శనైరాకమ్పనాదూర్ధ్వమధశ్చాకమ్పితం భవేత్ ।
 ద్రుతం తదేవ బహుశః కమ్పితం కమ్పితం శిరః ॥ ౧౯॥
 ఋజుస్థితస్య చోర్ధ్వాధః క్షేపాదాకమ్పితం భవేత్ ।
 బహుశశ్చలితం యచ్చ తత్కమ్పితమిహోచ్యతే ॥ ౨౦॥
 సంజ్ఞోపదేశపృచ్ఛాసు స్వభావాభాషణే తథా ।

నిర్దేశావాహనే చైవ భవేదాకమృతం శిరః ॥ ౨౧॥

రోషే వితర్కే విజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞానేఽథ తర్జనే ।

ప్రశ్నాతితయవాక్యేషు శిరః కమృతమిష్యతే ॥ ౨౨॥

శిరసో రేచనం యత్తు శనైస్తద్ ధృతమిష్యతే ।

ద్రుతమారేచనాదేతద్విధృతం తు భవేచ్ఛిరః ॥ ౨౩॥

ఆసీప్పితే విషాదే చ విస్మయే ప్రత్యయం తథా ।

పార్శ్వ్యావలోకనే శూన్యే ప్రతిషేధే ధృతం శిరః ॥ ౨౪॥

శీతగ్రస్తే భయార్తే చ త్రాసితే జ్వరితే తథా ।

పీతమాత్రే తథా మద్యే విధృతం తు భవేచ్ఛిరః ॥ ౨౫॥

పర్యాయశః పార్శ్వ్యగతం శిరః స్యాత్ పరివాహితమ్ ।

ఆధూతముచ్యతే తిర్యక్ సకృదుద్వాహితం తు యత్ ॥ ౨౬॥

సాధనే విస్మయే హర్షే స్మితే చామర్షితే తథా ।

విచారే విహృతే చైవ లీలాయాం పరివాహితమ్ ॥ ౨౭॥

గర్వేచ్ఛాదర్శనే చైవ పార్శ్వస్థోర్ధ్వనిరీక్షణే

ఆధృతం తు శిరో జ్ఞేయమాత్మసమ్భావనాదిషు ॥ ౨౮॥

యదధః సకృదాక్షిప్తమవధూతం తు తచ్ఛిరః ।

సన్దేశావాహనాలాపసంజ్ఞాదిషు నదిష్యతే ॥ ౨౯॥

కిఞ్చిత్ పార్శ్వ్యనతగ్రీవం శిరో విజ్ఞేయమఞ్చితమ్ ।

వ్యాధితే మూర్ఛితే మత్తే చింతాయాం హనుధారణమ్ ॥ ౩౦॥

ఉత్థిపాంసావసక్తం యత్కుఞ్చితభ్రూలతం శిరః ।

నిహఞ్చితం తు విజ్ఞేయం స్త్రీణామేతత్ ప్రయోజయేత్ ॥ ౩౧॥

గర్వే మానే విలాసే చ బివోకే కిలకిఞ్చితే ।

మోఢ్టాయితే కుట్టమితే స్తమ్భమానే నిహఞ్చితమ్ ॥ ౩౨॥

పరావృత్తానుకరణాత్ పరావృత్తమిహోచ్యతే ।

తత్ స్యాన్ముఖాపహరణే పృష్ఠతః ప్రేక్షణాదిషు ॥ ౩౩॥

ఉత్థిప్తం చాపి విజ్ఞేయమున్ముఖావస్థితం శిరః ।

ప్రాంశుదివ్యాస్త్రయోగేషు స్యాదుత్థిప్తం ప్రయోగతః ॥ ౩౪॥

అధోముఖం స్థితం చాపి బుధాః ప్రాహురధోగతమ్ ।
 లజ్జాయాం చ ప్రణామే చ దుఃఖే చాధోగతం శిరః ॥ ౩౫ ॥
 సర్వతో భ్రమణాచైవ శిరః స్వాత్ పరితోలితమ్ ।
 మూర్ఛ్చావ్యాధిమదావేశగ్రహనిద్రాదిషు స్మృతమ్ ॥ ౩౬ ॥
 ఋజుస్వభావసంస్థానం ప్రాకృతం తు స్వభావజమ్ ।
 మంగల్యాధ్యయనధ్యానస్వభావజయకర్మసు ॥ ౩౭ ॥
 ఏభ్యోఽన్యే బహవో భేదా లోకాభినయసంశ్రితాః ।
 తే చ లోకస్వభావేన ప్రయోక్తవ్యా ప్రయోక్తృభిః ॥ ౩౮ ॥
 త్రయోదశవిధం హ్యేతచ్చిరఃకర్మ మయోదితమ్ ।
 అతః పరం ప్రవక్ష్యామి దృష్టినామిహ లక్షణమ్ ॥ ౩౯ ॥
 కాంతా భయానకా హాస్యా కరుణా చాద్భుతా తథా ।
 రాద్రో వీరా చ బీభత్సా విజ్ఞేయా రసదృష్టయః ॥ ౪౦ ॥
 స్నిగ్ధా హృష్టా చ దీనా చ క్రుద్ధా దృష్టా భయాన్వితా ।
 జగుప్సితా విస్మితా చ స్థాయీభావేషు దృష్టయః ॥ ౪౧ ॥
 శూన్యా చ మలినా చైవ శ్రాంతా లజ్జాన్వితా తథా ।
 గ్లానా చ శక్కితా చైవ విషణ్ణా ముకులా తథా ॥ ౪౨ ॥
 కుఞ్చితా చాభితప్తా చ జిహ్వా సలలితా తథా ।
 వితర్కితార్థముకులా విభ్రాంతా విలుప్తా తథా ॥ ౪౩ ॥
 ఆకేకరా వికోశా చ త్రస్తా చ మదిరా తథా ।
 షట్రింశద్ దృష్టయో హ్యేతా తాసు నాట్యం ప్రతిష్ఠితమ్ ॥ ౪౪ ॥
 అస్య దృష్టివిధానస్య నానాభావరసాశ్రయమ్ ।
 లక్షణం సమృప్తవక్ష్యామి యథాకర్మ ప్రయోగతః ॥ ౪౫ ॥
 హర్షప్రసాదజనితా కాంతాత్యర్థం సమన్యథా ।
 సఖ్రూషేపకటాక్షా చ శ్చృక్లేరే దృష్టిరిక్ష్యతే ॥ ౪౬ ॥
 ప్రోద్వృత్తనిష్ఠబృహటా స్ఫురదుద్వృత్తతారకా ।
 దృష్టిర్భయానాకాత్యర్థం భీతా జ్ఞేయా భయానకే ॥ ౪౭ ॥
 క్రమాదాకుఞ్చితపుటా విభ్రాంతాకులతారకా ।

హాస్యో దృష్టిస్తు కర్తవ్యో కుహకాభినయం ప్రతి || ౪౮||
 పతితోర్ధ్వపుటా సాస్తా మన్యుమన్ధరతారకా |
 నాసాగ్రానుగతా దృష్టిః కరుణా కరుణే రసే || ౪౯||
 యా త్వాకుఞ్చితపఞ్చాగ్రా సాశ్చర్యోద్ధత్తతారకా |
 సామ్యా వికసితాంతా చ సాద్భుతా దృష్టిరద్భుతే || ౫౦||
 క్రూరా రూక్షారుణోద్వృతనిష్ఠభృపుటతారకా |
 భ్రుకుటికుటిలా దృష్టిః రౌద్రే రౌద్రీ రసా స్మృతా || ౫౧||
 దీప్తా వికసితా క్షుభ్దా గమ్భీరా సమతారకా |
 ఉత్ఫుల్లమధ్యా దృష్టిస్తు వీరా వీరరసాశ్రయా || ౫౨||
 నికుఞ్చితపుటాపాఙ్గా ఘూర్ణోపప్లతతారకా |
 సంశ్లిష్టస్థిరపఞ్చా చ బీభత్సా దృష్టిరిష్యతే || ౫౩||
 నాసాగ్రసక్తా నిమిషా తథాథోభాగచారిణీ |
 ఆకేకరపుటా శాన్తే శాన్తా దృష్టిర్భవేదసౌ || ౫౪||
 రసజా దృష్టయో హ్యేతా విజ్ఞేయా లక్షణాన్వితా |
 అతః పరం ప్రవక్ష్యామి స్థాయిభావసమాశ్రయాః || ౫౫||
 వ్యాకోశమధ్యా మధురా స్థితతారాభిలాషిణీ |
 సానన్దాశ్రుప్లుతా దృష్టిః స్నిగ్ధేయం రతిభావజా || ౫౬||
 చలా హసితగర్భా చ విశత్తారానిమేషిణీ |
 కిఞ్చిదాకుఞ్చితా దృష్టిః హృష్టా హాసే ప్రకీర్తితా || ౫౭||
 అవస్థాస్తోత్తరపుటా కిఞ్చిత్సరంభతారకా |
 మన్దసన్ధాఞ్చరిణీ దీనా సా శోకే దృష్టిరిష్యతే || ౫౮||
 రూక్షా స్థిరోద్ధతపుటా నిష్ఠభోద్ధత్తతారకా |
 కుటిలా భ్రుకుటిర్దృష్టిః క్రుద్ధా క్రోధే విఘ్నయతే || ౫౯||
 సంస్థితే తార్కే యస్యాః స్థితా వికసితా తథా |
 సత్త్వముద్ధిరతీ దృప్తా దృష్టిరుత్సాహసంభవా || ౬౦||
 విస్ఫూరితోభయపుటా భయకమ్పితతారకా |
 నిష్కాన్తమధ్యా దృష్టిస్తు భయభావే భయాన్వితా || ౬౧||

సంకోచితపుటాధ్యామా దృష్టిర్మీలితతారకా ।
 పక్షోద్దేశాత్ సముద్విగ్నా జగుప్సాయాం జగుప్సితా ॥ ౬౨॥
 భృశముద్వృత్తతారా చ నష్టోభయపుటాన్వితా ।
 సమా వికసితా దృష్టిర్విస్మితా విస్మయే స్మృతా ॥ ౬౩॥
 స్థాయిభావాశ్రయా హ్యేతా విజ్ఞేయాః దృష్టయో బుధైః ।
 సంచారిణీనాం దృష్టీనాం సమ్ప్రవక్ష్యామి లక్షణమ్ ॥ ౬౪॥
 సమతారా సమపుటా నిష్కమా శూన్యదర్శనా ।
 బాహ్యార్థాగ్రాహిణీ ధ్యామా శూన్యా దృష్టిః ప్రకీర్తితా ॥ ౬౫॥
 ప్రసన్నమానపక్షాగ్రా నాత్యర్థముకుతైః పుటైః ।
 మలినాంతా చ మలినా దృష్టిర్విస్మితతారకా ॥ ౬౬॥
 శ్రమప్రమాపితపుటా షామా కుఞ్చితలోచనా ।
 సన్నా పతితతారా చ శ్రాంతా దృష్టిః ప్రకీర్తితా ॥ ౬౭॥
 కిఞ్చిదఞ్చితపక్షాగ్రా పతితోర్ధ్వపుటా హ్రీయా ।
 త్రపాధోగతతారా చ దృష్టిర్లజ్జాన్వితా తు సా ॥ ౬౮॥
 మ్లానభ్రుపుటపక్షా యా శిథిలా మన్దచారిణీ ।
 క్రమప్రవృష్టతారా చ గ్లానా దృష్టిస్తు సా స్మృతా ॥ ౬౯॥
 కిఞ్చిచ్చలా స్థిరా కిఞ్చిదుద్గతా తిర్యగాయతా ।
 గూఢా చకీతతారా చ శక్కితా దృష్టిరిష్యతే ॥ ౭౦॥
 విషాదవిస్తీర్ణపుటా పర్యస్తాంతా నిమేషిణీ ।
 కిఞ్చిన్నిష్టబ్ధతారా చ కార్యా దృష్టిర్విషాదినీ ॥ ౭౧॥
 సురదాశ్లిష్టపక్షాగ్రా ముకులోర్ధ్వపుటాఞ్చితా ।
 సుఖోన్మీలితతారా చ ముకులా దృష్టిరిష్యతే ॥ ౭౨॥
 ఆనికుఞ్చితపక్షాగ్రా పుటైరాకుఞ్చితైస్తథా ।
 సంనికుఞ్చితతారా చ కుఞ్చితా దృష్టిరిష్యతే ॥ ౭౩॥
 మన్దాయమానతారా యా పుటైః ప్రచలితైస్తథా ।
 సంతాపోపప్లుతా దృష్టిరభితప్తా తు సవ్యథా ॥ ౭౪॥
 లమ్బితాకుఞ్చితపుటా శనైస్తిర్యజ్ఞే నిరీక్షిణీ ।

నిగూఢా గూఢతారా చ జిహ్వా దృష్టిరుదాహృతా ॥ ౭౫॥

మధురాకుఞ్చితాన్తా చ సమ్రూక్షేపా చ సస్మితా ।

సమమన్యవికారా చ దృష్టిః సౌ లలితా స్మృతా ॥ ౭౬॥

వితర్కోద్వర్జితపుటా తథైవోత్ఫుల్లతారకా ।

అథోగతవిచారా చ దృష్టిరేషా వితర్కితా ॥ ౭౭॥

అర్ధవ్యాకోశపక్షా చ హ్లాదార్ధముకులైః పుటైః ।

స్మితార్థముకులా దృష్టిః కిఞ్చిల్లలితతారకా ॥ ౭౮॥

అనవస్థితతారా చ విభ్రాన్తాకులదర్శనా ।

విస్తీర్ణోత్ఫుల్లమధ్యా చ విభ్రాన్తా దృష్టిరుచ్యతే ॥ ౭౯॥

పుటౌ ప్రస్ఫురితో యస్య నిష్టభౌ పతితో వునః ।

విలుప్తోద్వృత్తతారా చ దృష్టిరేషా తు విష్ణుతా ॥ ౮౦॥

ఆకుఞ్చితపుటాపాక్షా సజ్జతార్ధనిమేషిణీ ।

ముహుర్వ్యావృత్తతారా చ దృష్టిరాకేకరా స్మృతా ॥ ౮౧॥

వికోశితోభయపుటా ప్రోత్ఫుల్లా చానిమేషిణీ ।

అనవస్థితసఞ్చారా వికోశా దృష్టిరుచ్యతే ॥ ౮౨॥

త్రాసోద్వృత్తపుటా యా తు తథోత్కమిప్తతారకా ।

సన్త్రాసోత్ఫుల్లమధ్యా చ త్రస్తా దృష్టిరుదాహృతా ॥ ౮౩॥

ఆఘుర్ణమానమధ్యా యా ఙ్గామాన్తాఞ్చితలోచనా ।

దృష్టిర్వికసితాపాక్షా మదిరా తరుణే మదే ॥ ౮౪॥

కిఞ్చిదాకుఽచితపుటా హ్యానవస్థితతారకా ।

తథా చలితపక్షా చ దృష్టిర్మధ్యమదే భవేత్ ॥ ౮౫॥

సనిమేషానిమేషా చ కిఞ్చిద్ దర్శితతారకా ।

అథోభాగచరీ దృష్టిరథమే తు మదే స్మృతా ॥ ౮౬॥

ఇత్యేవం లక్షితా హ్యేతా షటత్రింశద్ దృష్టయో మయా ।

రసజా సహజాశ్చాసాం వినియోగం నిబోధత ॥ ౮౭॥

రసజాస్తు రసేష్యేవ స్థాయిషు స్థాయిదృష్టయః ।

శృణుత వ్యభిచారిణ్యః సఞ్చారిషు యథాస్థితాః ॥ ౮౮॥

శూన్యా దృష్టిస్తు చిన్తాయాం స్తమ్భే చాపి ప్రకీర్తితా ।
 నిర్వేదే చాపి మలినా వైవర్ణ్యే చ విధీయతే ॥ ౮౯ ॥
 శ్రాన్తా శ్రమార్తే స్వేదే చ లజాయాం లలితా తథా ।
 అపస్మారే తథా వ్యాధౌ గ్లాన్యాం గ్లానా విధీయతే ॥ ౯౦ ॥
 శక్కాయాం శక్కితా జ్ఞేయా విషాదార్థే విషాదినీ ।
 నిద్రాస్వప్నసుఖార్థేషు ముకులా దృష్టిరిష్యతే ॥ ౯౧ ॥
 కుఞ్చితానూయితానిష్ఠదుష్ప్రేక్షాక్షివ్యథాషు చ ।
 అభితప్తా చ నిర్వేదే హ్యాభిఘాతాభితాపయోః ॥ ౯౨ ॥
 జిహ్వా దృష్టిరనూయాయాం జడతాలస్యయోస్తథా ।
 ధృతౌ హర్షే సలలితా స్మృతౌ తర్కే చ తర్కితా ॥ ౯౩ ॥
 ఆహ్లాదిష్వర్థముకులా గంధస్పర్శసుఖాదిషు ।
 విభ్రాన్తా దృష్టిరావేగే సమ్భ్రమే విభ్రమే తథా ॥ ౯౪ ॥
 విలుప్తా చపలోన్మాదదుఃఖార్తిమరణాదిషు ।
 ఆకేకరా దురాలోకే విచ్ఛేదప్రేక్షితేషు చ ॥ ౯౫ ॥
 విబోధగర్వామర్శాగ్ర్యమతిషు స్యాద్వికోశితా ।
 త్రస్తా త్రాస్ భవేద్ దృష్టిర్మదిరా చ మదేష్యితి ॥ ౯౬ ॥
 పటత్రింశద్ దృష్టయో హ్యేతా యథావత్ సముదాహృతాః ।
 రసజానాం తు దృష్టినాం భావజానాం తథైతవ చ ॥ ౯౭ ॥
 తారాపుటభ్రువాం కర్మ గదతో మే నిబోధత ।
 భ్రమణం వలనం పాతశ్చలనం సమ్ప్రవేశనమ్ ॥ ౯౮ ॥
 వివర్తనం సముద్వృత్తం నిష్కామః ప్రాకృతం తథా ।
 పుటాన్తర్మణ్ణలావృత్తిస్తారయోర్భ్రమణం స్మృతమ్ ॥ ౯౯ ॥
 వలనం గమనం త్ర్యస్తం పాతనం స్తస్తతా తథా ।
 చలనం కమ్పనం జ్ఞేయం ప్రవేశోఽన్తఃప్రవేశనమ్ ॥ ౧౦౦ ॥
 వివర్తనం కటాక్షస్తు సముద్వృత్తం సమున్నతిః ।
 నిష్కామో నిర్గమః ప్రోక్తః ప్రాకృతం తు స్వభావజమ్ ॥ ౧౦౧ ॥
 అధైషాం రసభావేషు వినియోగం నిబోధత ।
 భ్రమణం చలనోద్వృత్తే నిష్కామో వీరరౌద్రయోః ॥ ౧౦౨ ॥

నిష్కామణం సంవలనం కర్తవ్యం తు భయానకే ।
 హాస్యబీభత్సయోశ్చాపి ప్రవేశనమిహేష్యతే ॥ ౧౦౩ ॥
 పాతనం కరుణే కార్యం నిష్కామణమథాదుభతే ।
 ప్రాకృతం శేషభావేషు శ్చృక్ణారే చ వివర్తితమ్ ॥ ౧౦౪ ॥
 స్వభావసిద్ధమేవైతత్ కర్మం లోకక్రియాశ్రయమ్ ।
 ఏవం రసేషు భావేషు తారాకర్మాణి యోజయేత్ ॥ ౧౦౫ ॥
 అథాఽత్రైవ ప్రవక్ష్యామి ప్రకారన్ దర్శనస్య తు ।
 సమం సాచయ్యువృత్తే చ హ్యోలోకితవిలోకితే ॥ ౧౦౬ ॥
 ప్రలోకితోల్లోకితే చాప్యవలోకితమేవ చ ।
 సమతారం చ సౌమ్యం చ యద్భృష్టం తత్ సమం స్మృతమ్ ॥ ౧౦౭ ॥
 పక్షాన్తరగతతారం చ త్ర్యస్తం సాచీకృతం తు తత్ ।
 రూపనిర్వర్ణనా యుక్తమనువృత్తమితి స్మృతమ్ ॥ ౧౦౮ ॥
 సహసా దర్శనం యత్ స్వాత్తదాలోకితముచ్యతే ।
 విలోకితం పృష్టతస్తు పార్శ్వాభ్యాం తు ప్రలోకితమ్ ॥ ౧౦౯ ॥
 ఊర్ధ్వముల్లోకితం జ్ఞేయమవలోకితమప్యధః ।
 ఇత్యేషు దర్శనవిధిః సర్వభావరసాశ్రయః ॥ ౧౧౦ ॥
 తారాకృతోఽస్యానుగతం పుటకర్మ నిబోధత ।
 ఉన్నేషశ్చ నిమేషశ్చ ప్రస్పృతం కుఞ్చితం సమమ్ ॥ ౧౧౧ ॥
 వివర్తితం స స్ఫురితం పిహితం సవితాడితమ్ ।
 విశ్లేషః పుటయోర్యస్తు స తూన్నేషః ప్రకీర్తితః ॥ ౧౧౨ ॥
 సమాగమో నిమేషః స్వాదాయామః ప్రస్పృతం భవేత్ ।
 ఆకుఽచితం కుఞ్చితం స్యాత్ సమం స్వాభావికం స్మృతమ్ ॥ ౧౧౩ ॥
 వివర్తితం సముద్వృత్తం స్ఫురితం స్పన్దితం తథా ।
 స్థగితం పిహితం ప్రోక్తమాహతం తు వితాడితమ్ ॥ ౧౧౪ ॥
 అద్రైషం రసభావేషు వినియోగం నిబోధత ।
 క్రోధే వివర్తితం కార్యో నిమేషోన్మేషణైః సహ ॥ ౧౧౫ ॥

విస్మయార్థేషు హర్షే చ వీరే చ ప్రసృతం స్మృతమ్ ।
 అనిష్టదర్శనే గంధే రసే స్పర్శే చ కుఞ్చితమ్ ॥ ౧౧౬ ॥
 శృంగారే చ సమం కార్యమీర్ష్యాసు స్ఫురితం తథా ।
 సుప్తమూర్చ్ఛితవతోష్ణధూమవర్షాఙ్గానార్తిషు ॥ ౧౧౭ ॥
 నేత్రరోగే చ పిహితమభిఘాతే వితాడితమ్ ।
 ఇత్యేవం రసభావేషు తారకాపుటయోర్విధిః ॥ ౧౧౮ ॥
 కార్యానుగతమస్యైవ భ్రువోః కర్మ నిబోధత ।
 ఉష్ణిపః పాతనశ్చైవ భ్రుకుటీ చతురం భ్రువోః ॥ ౧౧౯ ॥
 కుఞ్చితం రేచితం చైవ సహజం చేతి సప్తధా ।
 భ్రువోరున్నతిరుష్ణిపః సమమేకైకశోఽపి వా ॥ ౧౨౦ ॥
 అనేనైవ క్రమేణైవ పాతనం స్యాదధోముఖమ్ ।
 భ్రువోర్మూలసముష్ణిపాత్ భ్రుకుటీ పరికీర్తితా ॥ ౧౨౧ ॥
 చతురం కిఽచిదుచ్ఛ్వాసాన్మధురాయతయా భ్రువోః ।
 ఏకస్యా ఉభయోర్వాపి మృదుభక్తిస్తు కుఞ్చితమ్ ॥ ౧౨౨ ॥
 ఏకస్యా ఏవ లలితాదుష్ణిపాద్రేచితం భ్రువః ।
 సహజాతం తు సహజం కర్మ స్వాభావికం స్మృతమ్ ॥ ౧౨౩ ॥
 అధైషాం సమ్భ్రువశ్శ్యామి రసభావప్రయోజనమ్ ।
 కోపే వితర్కే హేలాయాం లీలాదౌ సహజే తథా ॥ ౧౨౪ ॥
 శ్రవణే దర్శనే చైవ భ్రువమేకాం సముష్ణిపేత్ ।
 ఉష్ణిపో విస్మయే హర్షే రోషే చైవ ద్వయోరపి ॥ ౧౨౫ ॥
 ఆసూయితజగుహ్సాయాం హాస్యే పూణే చ పాతనమ్ ।
 క్రోధస్థానేషు దీప్తేషు యోజయేత్ భ్రుకుటిం బుధః ॥ ౧౨౬ ॥
 శృంగారే లలితే సౌమ్యే సుఖే స్పర్శే ప్రబోధనే ।
 ఏవం విధేషు భావేషు చతురం తు ప్రయోజయేత్ ॥ ౧౨౭ ॥
 స్త్రీపురుషయోశ్చ సంలాపే నానావస్థాన్తరాత్మకే ।
 మోఢ్టాయితే కుఠ్టమితే విలాసే కిలకిఞ్చితే ॥ ౧౨౮ ॥
 నికుఞ్చితం తు కర్తవ్యం నృత్యే యోజ్యం తు రేచితమ్ ।

అనావిదేషు భావేషు విద్యాత్ స్వాభావికం బుధః॥ ౧౨౯॥

ఇత్యేవం తు భ్రువః ప్రోక్తం నాసాకర్మ నిబోధత ।

నతా మన్దా వికృష్టా చ సోచ్ఛాప్సా చ వికూణితా ॥ ౧౩౦॥

స్వాభావికా చేతి బుధైః షడ్విధా నాసికా స్మృతా ।

నతా ముహుఃశ్లిష్టపుటా మన్దా తు నిభృతా స్మృతా ॥ ౧౩౧॥

వికృష్టోత్ఫుల్లితపుటా సోచ్ఛాప్సా కృష్టమారుతా ।

వికూణితా సంకుచితా సమా స్వాభావికా స్మృతా ॥ ౧౩౨॥

నాసికాలక్షణం హ్యేతత్ వినియోగం నిబోధత ।

మదోక్తమృసమాయుక్తే నారీణామనురోధనే ॥ ౧౩౩॥

నిఃశ్వాసే చ నతా కార్యా నాసికా నాట్యయోక్తృభిః ।

విచ్ఛిన్నమన్దరుదితే సోచ్ఛాప్సే చ నతా స్మృతా ॥ ౧౩౪॥

నిర్వేగౌతుక్యచిన్తాసు మన్దా శోకే చ యోజయేత్ ।

తీవ్రగ్ధే వికృష్టాం తౌ రాద్రే వీరే తథైవ చ ॥ ౧౩౫॥

ఇష్టపూణే తథోచ్ఛాప్సే దీరోచ్ఛాప్సాం ప్రయోజయేత్ ।

వికూణితా చ కర్తవ్యా జగుప్సాయామసూయాదిషు ॥ ౧౩౬॥

కార్యా శేషు భావేషు తజ్జైః స్వాభావికా తథా ।

జ్ఞామం పుల్లం చ ఘూర్ణం చ కమ্পితం కుఞ్చితం సమమ్ ॥ ౧౩౭॥

షడ్విధం గణ్ణముద్దిష్టం తస్య లక్షణముచ్యతే ।

జ్ఞామం చావనతం జ్ఞేయం పుల్లం వికసితం భవేత్ ॥ ౧౩౮॥

వితతం ఘూర్ణమత్రోక్తం కమ্পితం స్ఫురితం భవేత్ ।

స్యాత్ కుఞ్చితం సంకుఞ్చితం సమం ప్రాకృతముచ్యతే ॥ ౧౩౯॥

గణ్ణయోర్లక్షణం ప్రోక్తం వినియోగం నిబోధత ।

జ్ఞామం దుఃఖేషు కర్తవ్యం ప్రహర్షే పుల్లమేవ చ ॥ ౧౪౦॥

పూర్ణముత్సాహగర్వేషు రోమహర్షేషు కమ্পితమ్ ।

కుఞ్చితం చ సరోమాఞ్చం స్పర్శే శితే భయే జ్వరే॥ ౧౪౧॥

ప్రాకృతం శేషభావేషు గణ్ణకర్మ భవేదితి ।

వివర్తనం కమృనం చ విసర్గో వినిగూహనమ్॥ ౧౪౨॥

సన్దష్టకం సముద్గం చ షట్ కర్మాణ్యధరస్య తు ।
 వికూణితం వివర్తస్తు వేపనం కమపనం స్మృతమ్ ॥ ౧౪౩॥
 వినిష్క్రామో విసర్గస్తు ప్రవేశో వినిగూహనమ్ ।
 సన్దష్టకం ద్విజైఅర్దష్టం సముద్గః సహజోన్నతి ॥ ౧౪౪॥
 ఇత్యోష్టలక్షణం ప్రోక్తం వినియోగం నిబోధత ।
 అసూయావేదనావజ్ఞాభయాదిషు వివర్తనమ్ ॥ ౧౪౫॥
 కమపనం వేపనం శీతభయరోషజవాదిషు ।
 స్త్రీఅణాం విలాసే వివోక్తే విసర్గో రజ్జనే తథా ॥ ౧౪౬॥
 వినిగూహనమాయాసే సన్దష్టం క్రోధకర్మసు ।
 సముద్గస్త్యనుకమ్పాయాం చుమ్పనే చాభినన్దనే ॥ ౧౪౭॥
 ఇత్యోష్టకర్మాణ్యుక్తాని చిబుకస్య నిబోధత ।
 కుట్టనం ఖణ్డనం చిన్నం చుక్కితం లేహనం సమమ్ ॥ ౧౪౮॥
 దష్టం చ దన్తక్రియయా చిబుకం త్విహ లక్ష్యతే ।
 కుట్టనం దన్తసంఘర్షః సంస్ఫోటః ఖణ్డనం ముహుః ॥ ౧౪౯॥
 చిన్నం తు గాఢసంశ్లేషశ్చుక్కితం దూరవిచ్యుతిః ।
 లేహనం జిహ్వాయా లేహః కిఞ్చిత్ శ్లేషః సమం భవేత్ ॥ ౧౫౦॥
 దన్తైర్దష్టేఽధరే దష్టమిత్యేషాం వినియోజనమ్ ।
 భయశీతజ్వరక్రోధగ్రస్తానాం కుట్టనం భవేత్ ॥ ౧౫౧॥ జపాధ్యయనసంలాపభక్త్యయోగే
 చ ఖణ్డనమ్ ।
 చిన్నం వ్యాధౌ భయే శీతే వ్యాయామే రుదితే మృతే ॥ ౧౫౨॥
 జృమ్భణే చుక్కితం కార్యం తథా లేహ్యే చ లేహనమ్ ।
 సమం స్వభావభావేషు సన్దష్టం క్రోధకర్మసు ॥ ౧౫౩॥
 ఇతి దన్తోష్టజిహ్వనాం కరణాచ్ఛిబుకక్రియా ।
 విధుతం వినివృత్తం చ నిరుభగ్నం భుగ్నమేవ చ ॥ ౧౫౪॥
 వివృతం చ తథోద్వాహి కర్మాణ్యత్రాస్యజాని తు ।
 వ్యావృత్తం వినివృత్తం స్యాద్విధుతం తిర్యగాయతమ్ ॥ ౧౫౫॥
 అవాఙ్ముఖత్వం నిరుభగ్నం వ్యాభుగ్నం కిఞ్చిదాయతమ్ ।
 విశ్లిష్టోష్టం చ వివృతముద్వాహ్యుత్థిప్తమేవ చ ॥ ౧౫౬॥

వినివృత్తమసూయాయామీర్ష్యాక్రోధకృతేన చ ।
 అవజ్ఞావివృతాదౌ చ స్త్రీణా కార్యా ప్రయోక్తుభిః ॥ ౧౫౭॥
 విధుతం వారణే వైవ వైవమిత్యేవమాదిషు ।
 నిర్భుగ్నం చాపి విజ్ఞేయం గమ్భీరాలోకనాదిషు ॥ ౧౫౮॥
 భుగ్నం లజాన్వితే యోజ్యం యతీనాం తు స్వభావజమ్ ।
 నిర్వేదౌత్సుక్యచిన్తాసు నయే చ వినిమన్తణే ॥ ౧౫౯॥
 వివృత్తం చాపి విజ్ఞేయం హాస్యశోకభయాదిషు ।
 స్త్రీణాముద్వాహి లీలాయాం గర్వే గచ్ఛత్యనాదరే ॥ ౧౬౦॥
 ఏవ నామేతి కార్యం చ కోపవాక్యే విచక్షణైః ।
 సమం సాచ్యనువృత్తాది యచ్ఛ దృష్టివికల్పితమ్ ॥ ౧౬౧॥
 తజ్ఞేస్తేనానుసారేణ కార్యం తదనుగం ముఖమ్ ।
 అథాతో ముఖరాగస్తు చతుర్థా పరికీర్తితః ॥ ౧౬౨॥
 స్వాభావికః ప్రసన్నశ్చ రక్తః శ్యామోఽర్థసంశ్రయః ।
 స్వాభావికస్తు కర్తవ్యః స్వభావాభినయాశ్రయః ॥ ౧౬౩॥
 మధ్యస్థాదిషు భావేషు ముఖరాగః ప్రయోక్తుభిః ।
 ప్రసన్నస్త్యద్భుతే కార్యో హాస్యశ్శృంఖారయోస్తథా ॥ ౧౬౪॥
 వీరరౌద్రమదాద్యేషు రక్తః స్యాత్ కరుణే తథా ।
 భయానకే సబీభత్సే శ్యామం సజ్ఞాయతే ముఖమ్ ॥ ౧౬౫॥
 ఏవం భావరసార్థేషు ముఖరాగం ప్రయోజయేత్ ।
 శాఖాఙ్గోపాఙ్గసంయుక్తః కృతోఽప్యభినయః శుభః ॥ ౧౬౬॥
 ముఖరాగవిహీనస్తు నైవ శోభాన్వితో భవేత్ ।
 శరీరాభినయోఽల్పౌఽపి ముఖరాగసమ్మితః ॥ ౧౬౭॥
 ద్విగుణాం లభతే శోభాం రాత్రావివ నిశాకరః ।
 నయనాభినయోఽపి స్యాన్నానాభావరసాస్ఫుటః ॥ ౧౬౮॥
 ముఖరాగాన్వితో యస్మాన్నాట్యమత్ర ప్రతిష్ఠితమ్ ।
 యథా నేత్రం ప్రసర్పేత ముఖభూదృష్టినయంతమ్ ॥ ౧౬౯॥
 తథా భావరసోపేతం ముఖరాగం ప్రయోజయేత్ ।

ఇత్యేవం ముఖరాగస్తు ప్రోక్తో భావరసాశ్రయః ॥ ౧౭౦॥

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి గ్రీవాకర్మాణి వై ద్విజాః !

సమా నతోన్నతా త్ర్యస్త్రా రేచితా కుఞ్చితాఞ్చితా ॥ ౧౭౧॥

వలితా చ నివృత్తా చ గ్రీవా నవవిధార్థతః ।

సమా స్వాభావికీ ధ్యానస్వభాజపకర్మసు ॥ ౧౭౨॥

నతా నతాస్యాలక్ష్కారబద్ధే కణ్ఠావలమ్బనే ,

ఉన్నతాభ్యున్నతముఖీ గ్రీవా చోర్ధ్వనివేశనే ॥ ౧౭౩॥

త్ర్యస్త్రా పార్శ్వగతా జ్ఞేయా స్కన్ధభారేఽతి దుఃఖితే ।

రేచితా విధుతభ్రాన్తా హోవే మథనృత్తయోః ॥ ౧౭౪॥

కుఞ్చితాకుఞ్చితే మూర్ధ్ని ధారితే గలరక్షణే ।

అఞ్చితాపసృతోద్భవకేశకర్షోర్ధ్వదర్శనే ॥ ౧౭౫॥

పార్శ్వోన్ముఖీ స్యాద్వలితా గ్రీవాభేదైశ్చ వీక్షణే ।

నివృతాభిముఖీభూతా స్వస్థానాభిముఖాదిషు ॥ ౧౭౬॥

ఇత్యాది లోకభావార్థా గ్రీవాభజైరనేకధా ।

గ్రీవాకర్మాణి సర్వాణి శిరః కర్మానుగాని హి ॥ ౧౭౭॥

శిరసః కర్మణః కర్మ గ్రీవాయాః సమ్ప్రవర్తతే ।

ఇత్యేతల్లక్షణం ప్రోక్తం శిర్షోపాఙ్గసమాశ్రయమ్ ।

అఙ్గకర్మాణి శేషాణి గదతో మే నిబోధత ॥ ౧౭౮॥

ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే ఉపాఙ్గవిధానం నామ అష్టమోఽధ్యాయః ।

Encoded by Padmakar Dadegaonkar dadegaonkar@yahoo.com

